

Г.Б. Козгамбаева^{1*} , Б.Қ. Исабек²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru

XX ҒАСЫРДЫҢ 30-40 ЖЫЛДАРЫ ДЕПОРТАЦИЯЛАНҒАН ХАЛЫҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ТҰРМЫСТЫҚ ЖАҒДАЙЫ (Түркістан облысы бойынша)

Совет елінде тоталитарлық жүйенің жүргізген саясаты мен кеңестік биліктің қаһарына ұшыраған халықтар Орталық Азия және Қазақ еліне күшпен жер аударылды. Жер аудару, қуғын-сүргінге ұшырау, мүлік тәркілеу, жазықсыз қудалау қоғамда кең ауқымда орын алып XX ғасырдың 30-50 жылдары КСРО халқының әрбір отбасы ауыр жағдайды бастарынан өткізді. Сталиндік билік жүйесі жүргізген саясаттың салдарынан көптеген ұлтардың тағдырына қиянат жасалды. Жер аударылған ұлттар мен тұтастай халықтардың отбасылары республиканың облыстарына қоныстандырылды. Осындай, еркінен тыс жер аударылған ұлттар қоныстандырылған облыстың бірі Түркістан облысының территориясы болды. Жер аударылған халықтар тағдырдың ауыр тәлкегіне ұшырап, өздеріне таныс емес облыс аудандарына қоныстандырылды Сталиндік биліктің жүргізген саясатының салдарынан күшпен жер аударылған халықтар тарихының беймәлім беттері туралы зерттеулер бүгінде жүргізілуде, алайда ашылмай жатқан мәселелер де баршылық, сондықтан аталмыш тақырып зерттеуді қажет ететін өзекті тақырыптардың бірі болып табылады.

Мақалада алға қойған басты мақсат Түркістан облысы территориясына XX ғасырдың 30-40 жылдары бірнеше толқынмен депортацияланған халықтардың тарихы, әлеуметтік, тұрмыстық жағдайына талдау жасай отырып, күнделікті өмір тарихы аспектісі тұрғысынан қарастыру.

Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін Түркістан облысы аудандарындағы жаңа жерлерге жер аударылған халықтардың бейімделу жағдайы туралы естеліктер, ғылыми еңбектер, архив қорларындағы материалдар бойынша салыстырмалы талдау жасалады және облысқа депортацияланған халықтар тарихына байланысты архив құжаттары ғылыми айналымға енді.

Мақалада қоныс аударушылардың Түркістан облысы аумағына депортацияланғаннан кейінгі әлеуметтік тұрмыстық жағдайы, бейімделуі туралы тың мәліметтер берілген.

Методология. Мақалада талдау және синтез ғылыми таным әдістері, сондай-ақ проблемалық хронологиялық, статистикалық әдістер қолданылды. Талдау және синтез әдістерін қолдану арқылы депортацияланатын халықтардың қоныстану үдерісін, тұрмыстық, құқықтық жағдайын қарастыруға және сипаттауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Түркістан облысы, кеңестік билік, депортация, сталиндік саясат, қуғын-сүргін, қоныс аударту, репрессия.

G.B. Kozgambayeva^{1*}, B.K. Isabek²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Uzbekali Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru

Social and living conditions of deported peoples in the 1930s–1940s (Turkistan region)

In the Soviet Union, as a result of the policies of the totalitarian system and the repressive actions of the Soviet authorities, many peoples who fell under the regime's wrath were forcibly deported to Central Asia and Kazakhstan. Deportations, repressions, property confiscations, and unjust persecution were widespread, and during the 1930s–1950s, nearly every family in the USSR endured severe hardships. The policies of the Stalinist regime inflicted injustice upon the destinies of numerous nations. Families of deported ethnic groups and entire peoples were resettled in various regions of the republic. One of the regions where such forcibly displaced peoples were settled was the territory of Turkistan Region. Having suffered the harsh blows of fate, the deported peoples were relocated to unfamiliar districts of the region. Research on the unknown pages of the history of forcibly displaced peoples is still ongoing, yet many issues remain unexplored, making this topic one of the most relevant and necessary for further study.

The main objective of the article is to examine the history and the social and living conditions of the peoples deported to the territory of Turkistan Region in several waves during the 1930s–1940s, analyzing them through the perspective of everyday life history.

To achieve this goal, a comparative analysis is carried out based on memoirs, scholarly works, and archival materials concerning the adaptation of deported peoples to the new territories of the districts of Turkistan region.

The article presents new information about the social and living conditions and adaptation of migrants after deportation to the territory of the Turkestan region.

Methodology. The article uses such methods of scientific knowledge as analysis and synthesis, as well as chronological and statistical methods. The use of analysis and synthesis methods makes it possible to consider and characterize the processes of settlement, economic and household arrangements, and the legal status of the deported people.

Keywords: Turkistan Region, Soviet power, deportation, Stalinist policy, persecution, forced resettlement, repression.

Г.Б. Козгамбаева^{1*}, Б.К. Исабек²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский педагогический университет имени Узекалы Жанибекова, Шымкент, Казахстан

*e-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru

Социально-бытовое положение депортированных народов в 30–40-е годы XX века (по Туркестанской области)

В Советском Союзе в результате политики тоталитарной системы и репрессивных действий советской власти многие народы, подвергшиеся гневу режима, были насильственно депортированы в Центральную Азию и Казахстан. Высылки, репрессии, конфискация имущества и необоснованные преследования были широко распространены, и в 1930–1950-е годы практически каждая семья в СССР пережила тяжелые испытания. В результате политики сталинского режима судьбы многих народов были искалечены. Семьи депортированных народов и целых этносов были размещены в различных областях республики. Одной из таких областей, куда были насильственно переселены представители разных народов, стала территория Туркестанской области. Испытав жестокие удары судьбы, депортированные оказались в незнакомых районах области. Исследования, посвященные малоизвестным страницам истории насильственной депортации народов, продолжаются и сегодня, однако остается множество нераскрытых вопросов. Поэтому данная тема является одной из актуальных и требующих дальнейшего изучения.

Основная цель статьи – рассмотреть историю, социальные и бытовые условия жизни депортированных в 1930–1940-е годы в несколько волн народов на территории Туркестанской области, проанализировав их через призму истории повседневности. Для достижения этой цели проводится сравнительный анализ воспоминаний, научных трудов и материалов архивных фондов о ситуации адаптации переселенных народов на новые территории районов Туркестанской области.

В статье представлены новые сведения о социально-бытовом состоянии, адаптации переселенцев после депортации на территорию Туркестанской области.

В статье применялись такие методы научного познания, как анализ и синтез, а также проблемно хронологический, статистический методы. Применение методов анализа и синтеза позволяет рассмотреть и охарактеризовать процессы расселения, хозяйственно-бытового устройства, правового положения депортируемых народов.

Ключевые слова: Туркестанская область, советская власть, депортация, сталинская политика, гонения, переселение, репрессия.

Кіріспе

Сталин дәуірінде жер аударылған ұлттар мен тұтастай халықтардың бір бөлігі жанұяларымен бірге республиканың аумағындағы облыстар мен аудандарына жіберіліп, қоныстандырылды. Осындай, еркінен тыс жер аударылған ұлттар қоныстандырылған облыстың бірі бүгіндегі Түркістан облысының территориясы болды. Түркістан облысы территориясына XX ғасырдың 30–40 жылдары бірнеше толқынмен жазығы жоқ көптеген ұлттар жер аударылды. Архив құжаттарындағы мәліметтерге сүйсек, депортацияланған халық-

тардың басым бөлігі Түркістан облысы территориясына соғыс жылдарында жер аударылып, қоныстандырылғанын аңғарамыз. Түркістан облысына депортацияланғандар, республиканың басқа өңірлеріндегідей кеңестік үкіметтің қаулы, қарарлары және ұлт саясатын жүргізудегі өктем әрекеттері нәтижесінде жер аударылды.

Кеңестік кезеңдегі мәжбүрлі депортация (30-жылдардың басында шаруаларды депортациялау, содан кейін 30-шы жылдардың ортасынан бастап этникалық белгілері бойынша депортация) формасы жағынан жер аудару ретінде қарастырылады.

Советтік билік Қазақ елінде 30-жылдары болған ашаршылық кезінде халқы сиреп қалған республика облыстарындағы өнеркәсіп құрылысын өркендету, ауылшаруашылығын дамыту және табиғи байлықтарын игеру мақсатымен адам күшін шоғырландырып, еңбек ресурстарын көбейту мақсатында депортацияға ұшырағандарды Қазақстан республикасы облыстарына шашырап қоныстандырылды. Осындай жер аударылған халықтарды қоныстандырылған облыстың бірі Түркістан облысы (Оңтүстік Қазақстан обл.).

Мақсаты. Мақалада Түркістан облысына XX ғасырдың 30–40 жылдарда депортацияланған халықтардың әлеуметтік – тұрмыстық жағдайы туралы ғылыми еңбектер, архив материалдары, естеліктер, баспасөз материалдары негізінде зерттеу жүргізіліп, талдау жасалады.

Мақаланың өзектілігі. Түркістан облысы аумағына сенімсіз ұлттар айдарымен жер аударылған халықтарды қоныстандыру үрдісі республиканың басқа аймақтарындағыдай қарқынды жүрді. Кеңестік биліктің КСРО-да ұлттарды тұрғылықты мекенінен күшпен жер аудару саясаты заңсыз, жүргізгендігі туралы зерттеулер бүгінде жүргізілуде. Түркістан облысы және аудандарына жазығы жоқ ұлттар мен тұтастай халықтарды жер аудару тарихын зерттеу, олардың бұрмаланған тарихындағы ақиқатты ашу өзекті мәселелердің бірі. Зерттеуіміздегі Түркістан облысы территориясына жер аударылған ұлттардың қоныс аударылған жерлердегі әлеуметтік тұрмыстық жағдайын зерттеу арқылы, тоталитарлық жүйенің жүргізген қысымшылығына қарамастан халық шаруашылығының барлық саласында еңбек етіп, тер төкті.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақаланы жазу барысында Түркістан облыстық архив қорларынан жиналған материалды жинау, сараптау нәтижесінде жер аударылған халықтардың тарихы қарастырылды. Тарихи материалдарды салыстырмалы талдаумен қатар бірізділік жүйелік, құрылымдық, теориялық таным сынды зерттеудің тәсілдері қолданылды.

Түркістан облысына жер аударылған халықтар отбасыларының естеліктері, ғылыми зерттеулер, архив материалдары арқылы депортацияланған халықтардың әлеуметтік тұрмыстық жағдайларына салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Түркістан облысының сонымен қатар Қазақстан облыстары территориясына депорта-

цияланған халықтар тарихы туралы зерттеушілер мен ғалымдардың еңбектеріндегі тұжырымдар мен пікірлер қарастырылады.

Түркістан облысына жер аударылған ұлттар мен тұтастай халықтардың қоныстандырылған жерге алғашқы кездердегі қиыншылықтары және ұлттық бірегейлігін сақтауы және бейімделу мәселелеріне талдау жасалып, қарастырылады.

Саяси репрессиялау, депортациялау салдарынан қазақ жеріне өткен ғасырдың отызыншы жылдарының ортасынан кейінгі жылдарда біршама ұлттар еріксіз жер аударылып, қоныстандырылды. Республика территориясы мен облыстарына жер аударылған халықтар тарихы, олардың көшірілу барысы, жол бойындағыдағы қиыншылықтар, қоныстандырылған жерлердегі географиялық орналасуы туралы зерттеулер жүргізген шетелдік және қазақ ғалымдары қатарында В.Н. Земсков (Земсков, 2005: 306), Бугай (Бугай, 1992), Қалыбекова (Қалыбекова, 2019), Ж.А. Ермекбаев (Ермекбаев, 2009).

Т.В. Царевская-Дякинаның редакциясымен (Царевская-Дякинаның, 2004) «История сталинского Гулага. Конец 1920-х- первая половина 1950-х годов» деген құжаттар негізінде сталиндік террорлық саясатын жүргізу және оның жүзеге асу барысы қамтылған ұжымдық 7 томдық еңбектің 5 томында Қазақстанға заңсыз саяси репрессия, депортацияға ұшыраған халықтарды қоныстандыру мәселелер қаралады. Қазақстан территориясындағы облыстар және Түркістан облысы аудандарына жер аударылған ұлттар мен поляктардың тарихы және бейімделуіндегі жағдайы туралы ұжымдық жинақ М. Қойгелдиевтің бас редакциялығымен (Қойгелдиев, 2019). Ал В.Н. Шепель бас редакциялығымен құрастырылған «Из истории депортаций Казахстана. 1935–1939 гг.» деген құжаттар жинағының 2 томында республикаға армяндардың, финдердің, кәрістердің, немістердің, күрдтердің және тағы басқадай күштеп қоныстануы туралы архив құжаттар қамтылған. Х.М. Абжанов, К.Ш. Алимгазиновтың жауапты редакциялығымен «Из истории депортации Казахстана (1939–1945 жж.)» деген ұжымдық құжаттар жинағының 3 томында XX ғасырдың 39–45 жылдар аралығын қамтитын құжаттар жинағында халықтарды депортациялау науқандарын заңдастырған құжаттар, көптеген халықтардың өздеріне жат географиялық ортада орналасуы бойынша атқарған жұмыстарын растайтын анықтамалар, нұсқаулар, есептер және жер аударылған және олардың

ұрпақтарының естеліктері берілген. Б. Ракишованың бас редакциялығымен (Рақышева, 2013), «Память во имя будущего» атты халықаралық жоба аясында жарыққа шыққан жинақта XX ғасырдың 30–50 жылдары жер аударылған ұлттардың отбасылары мен ұрпақтарынан алынған сұхбаттар берілген. Ғалым С. Жолдасовтың Қазақстанның Оңтүстік өңірінің тарихы қамтылған еңбекте біздің зерттеуіміздегі Түркістан облысына жер аударылған халықтар туралы қысқаша мәліметтер берілген (Жолдасов, 2009).

Зерттеу барысында негізгі дереккөздер ретінде Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің (ҚР ОМА), Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің (ҚР ПА) және Түркістан облысының мемлекеттік архивінің (ТОМА) құжаттары пайдаланылды. Атап айтқанда, ҚР ОМА-ның Р-1490 қоры (Қазақ КСР Ішкі істер халық комиссариаты жанындағы Қоныс аудару бөлімі), Р-1481 қоры (Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы халық комиссариаты) және Р-1146 қоры (Қазақ КСР Әскери комиссариаты) депортацияланған халықтардың қоныстануы, еңбекке тартылуы және әлеуметтік жағдайы жөніндегі ресми материалдарды қамтиды. Сондай-ақ ҚР ПА-ның 708-ші қоры (Қазақ КСР Коммунистік партиясы Орталық комитеті) мен ТОМА-ның 121-ші қоры (Шымкент облыстық еңбекшілер депутаттары кеңесі және оның атқару комитеті) қоныс аударылған халықтарға жер бөлу, тұрғын үймен қамтамасыз ету және бейімделу шаралары туралы маңызды деректерді ұсынды.

Зерттеу нәтижесі

Совет Одағында екінші жаһандық соғысқа дейін басталған халықтарды жер аудару процесі, соғыс жылдарында және одан кейінгі уақытта жалғасын тапты. Жер аудару саясатының салдарынан көптеген жазығы жоқ ұлттар азапты күндерді өткерді.

1. Отандық тарихнамада халықтарды күштеп қоныстандыру тақырыптарына, әсіресе Түркістан облысына жер аударылған халықтардың әлеуметтік тұрмыстық жағдайы туралы зерттеулер болғанымен, онда тақырып аясында әліде толықтай зерттелмей қалған мәселелер қамтылып, оларды қоныстандыру барысындағы орын алған жағдайлары қарастырылды.

2. Ерксіз, күш қолдану арқылы халықтарды депортациялау 1937 жылдың наурызында Сталиннің «Партия жұмысындағы кемшіліктер

және троцкистер мен басқа да екі жүзділерді жою шаралары туралы» баяндамасынан кейін республиканың облыстарына Одақ бойынша депортацияланған халықтарды қоныстандыру жұмысы бұрынғыдан да жедел, қарқын алды.

3. Оңтүстік Қазақстан, бүгінгі Түркістан облысы аумағына өткен ғасырдың 30–40 жылдары депортацияланған халықтар қоныстандырылып, оларды мемлекет тарапынан тұрғын үймен қамтамасыз етуде, әлеуметтік тұрғыдан көмек беруде жіберілген қателіктер мен кемшіліктерге талдау жасалды.

4. Облыс аудандарына күшпен жер аударылған халықтар ауыр тағдырды бастарынан кешіуі және оларға «саяси тұрғыдан сенімсіздер» ретінде, мемлекет тарапынан бақылауға алынуы ұлт саясатының бұрмаланғанының айғағы және түрлі саяси, құқықтық қысымдар жасалды.

5. Түркістан облысына депортацияланған халықтар өздерінің баспаналарынан, өмір бойы жинаған мүліктерінен айрылып, мүлдем басқа климаттық жағдайдағы жерлерге қоныстандырылып, алғашында аштықтан, қыстың аязды суығына төзе алмай, басым бөлігі өмірден өтті.

6. Бірнеше толқынмен облысқа депортацияланған халықтардың жер аударылу барысы, олардың күнделікті өмірі, әлеуметтік жағдайы туралы зерттеулер мен архив материалдары арқылы тоталитарлық жүйенің жүргізген озбыр саясаты қарастырылды.

1936 жылдың 28 сәуірінде КСРО ХКК Қаулысының №776-120 баптары негізінде халықтарды жаппай еріксіз көшіруге бұйрық шығарды (Гурьянов, 1997: 114). Саяси, әлеуметтік-экономикалық, таптық, этникалық немесе идеологиялық принциптер бойынша тұрғындарды мәжбүрлі түрде қоныс аударуы ауқымды түрде бұған дейін жүргізілген емес.

Түркістан облысына жер аударылғандарды орналастыру үрдісі республиканың басқа аймақтарындағыдай қарқынды жүрді.

Бүкіл қазақ елін ашаршылық жайлап жатқан кезде, 1932 жылы қаңтарда КСРО Компартиясының Орталық комитеті Қазақстанда облыстар құру туралы шешім қабылдады. 1932 жылы ақпан айында өткен ҚазАКСР ОАК VIII сессиясы бұл шешімді мақұлдап, ел аумағында алты – Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Оңтүстік Қазақстан, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Алматы облыстары құрылады деп жариялады. Оңтүстік Қазақстан бұрынғы Сырдария губерниясына қараған Жамбыл, Қызылорда, Түркістан (Оңтүстік Қазақстан) облыстарының аумағы түгел кіреді.

Кеңес дәуірінде әкімшілік-аумақтық бірлестік ретінде Бүкілодақтық Атқару Комитетінің 1932 жылы 10 наурыз айындағы қаулысына сәйкес Оңтүстік Қазақстан облысы құрылды (Жолдасов, 2009: 79). Кеңестік билік тұсында Оңтүстік Қазақстан облысы 1932 жылдың ақпан айында құрылып, он тоғыз аудан құрамына біріктірілді. Құрылған облыстың Шымкен қаласы орталығы деп бекітілді. Оңтүстік Қазақстан облысынан 15 қаңтар 1938 жылы бөлініп шыққан Қызылорда облысының құрамына Қазалы, Қармақшы, Қызыл-Орда, Яна-Курган (Жаңақорған) аудандары мен аудандық партия комитеттері берілді. Жамбыл облысы 1939 жылы 14 қазанда құрылғаннан кейін, оның құрамына Оңтүстік Қазақстан облысының Жамбыл, Свердлов, Мерке, Талас, Луговской, Сары-Су аудандары мен уездік партия комитеттері берілді (Оңтүстік Қазақстан, 2001: 22–23).

Жоғарыда көрсетілгендей, Қызылорда, Жамбыл облыстары бөлініп шыққанға дейінгі уақытта Оңтүстік Қазақстан облысы құрамында болған. Бүгінгі Түркістан облысы (Оңтүстік Қазақстан облысы) 1962 жылы 3 мамырынан 1992 жылдың 6 шілдесіне дейін Шымкент облысы болып аталып келді. Облыс 1962-1964 жылдар аралығында өлке болып қайта құрылғаннан кейін құрамынан бөлініп шыққан Жамбыл және Қызылорда облыстары қайта біріктірілді. Шымкент облысы деген атпен 1964 жылы аталып, аталмыш өлке тарқады. Оңтүстік Қазақстан облысы деп 1992 жылы 6 шілдеде облысқа бұрынғы аты қайтарылды. Ал 2018 жылғы 19 маусымда облыс атауы Түркістан облысы аталып, әкімшілік орталығы Түркістан қаласына көшірілді. Екінші Дүниежүзілік соғыс алдындағы жылдары республиканың облыстары және Түркістан облысының аумағына аудандарға кәрістер, поляктар, немістер, күрдтер, қарашайлар

және тағыда басқадай ұлттар жер аударылып, орналастырылды.

1936 жылдан бастап КСРО-ның батыс, шығыс, оңтүстік шекараларын тазалауы басталды. 1936 жылы Украинаның шекара аудандарынан поляктар көшірілді. Барлық көшірілген поляктардың (99,8%) Қазақстанға және республиканың солтүстік аймақтарына көшірілді (Игнатьева, 2006: 36).

1936 жылы 5 наурызда Украинадан 15 мың поляк және неміс қожалығын Қазақ АКСР-нің Қарағанды облысына қоныстандыру мен (жарғылық қоры жоқ ауыл шаруашылығы артельдері) шаруашылыққа орналастыру туралы қарастырылды. Бұларды көшіру бойынша: 1936 жылы 5 мамырда – 5 мың шаруашылық және тамыз-қыркүйекте – 10 мың шаруашылық көшіру жоспарланды (Царевская-Дякина, 2004: 222).

Қазақстан коммунистік партиясының ОК мен ХКК «Украинадан көшіп келетіндер туралы» қаулы қабылдады. Бұл құжатта Оңтүстік Қазақстанға – 5500 отбасы, Қарағанды және Алматы облыстарының әр қайсысына – 3000 отбасы, Шығыс Қазақстан облысына – 2000 отбасы, Ақтөбе облысына – 100 отбасы көшіріледі деп жоспарланды. Көшіп келгендердің басым бөлігі бұрыннан бар ұжымшарларға (колхоздарға) орналастырылады, сондай-ақ арнаулы жаңа қоныстар да құрылатын болды (Көкебаева, Сманова, 2012: 35). Из истории депортации в Казахстан (1935-1939 жж.) деген ұжымдық еңбекте Оңтүстік Қазақстан облысына көшірілгендер саны жоғарыда көрсетілгендей 5500 көрсетілген, ал оның ішінде Пахта-Аралға – 1000, Келеске – 1000, Сайрамға – 1000, Арысқа – 500, Ленгирге – 500 (мақта өндірісінде), Мирзоянға – 1000 және Мерке ауданы қызылша шаруашылығына – 500 көшірілген (Шепель и др., 2014: 53).

1-кесте – Оңтүстік Қазақстан облысы аудандарына көшірілген поляктар (Шепель и др., 2014: 53)

№ пп.	Аудан атаулары	Шаруашылық саны	Шаруашылық түрі
1	Пахта-Арал ауданы	1000	мақта өндірісі
2	Келес ауданы	1000	мақта өндірісі
3	Сайрам ауданы	1000	мақта өндірісі
4	Арыс ауданы	500	мақта өндірісі
5	Ленгер ауданы	500	мақта өндірісі
6	Мирзоян ауданы	1000	қызылша өндірісі
7	Мерке ауданы	500	қызылша өндірісі
	Барлығы:	5500	

Көшірілгендерге «саяси сенімсіз элементтер» деп айдар тағылды. Кеңестік басшылық әртүрлі айыптаулармен поляктарды (немістер) қуғындады. Өйткені кеңес үкіметі оларға сенімсіз көзқараспен қарады

1937 жылы 23 сәуірде «Правда» газетінде жапон тыншылығы, яғни Қиыр Шығыста жапондықтардың агенті қытайлар мен корейлер екендігі туралы жазылған еді. Саяси бюроның «Шығыс аудандардағы шекара мәселесінің» 1937 жылғы 14 шілдедегі шешімімен тазарту жүргізетін аймақтар көбейді.

1937 жылы 21 тамызда №1428-326 «Корей халқын Қиыр Шығыс өлкесінің шекаралық аудандарынан көшіру туралы» құпия қаулыға И. Сталин мен В. Молотов қол қойды (Бугай, 1992: 68).

1937 жылдың қазан айының соңы мен қараша айының басында Қазақстан республикасына 69 (70) эшелонға тиелген 20 072 отбасы, яғни 95127 (95137) корейлер келді (Шепель и др., 2014: 186).

Ғалым Г.В. Кан кәрістерді «жапон тыңшылығының ену жолын кесу» деген сылтаумен жер аударуды «үлкен саясаттың» бір бөлшегі ретінде, Кеңес Одағының өзінің Қытаймен одақтас-тық қарым-қатынасының тұрақтылығы, өзінің Жапониямен қарым-қатынасын, қиыршығыс саясатындағы көзқарасын білдіруі ретінде қарастыру қажет, деген пікірді айтады (Кан, 1994: 46–47).

Ешбір сотсыз, тергеусіз «жапон тыңшылары» деп айып тағылған Кеңестік корейлерді Қазақстанның Оңтүстік облысына, Арал теңізі және Балқаш көлі аймақтарына 1937 жылы Қиыр Шығыстың жиырма үш ауданынан жер аударылды. Корейлерді жер аудару, яғни депортациялау жоғарыда көрсетілген жылдың желтоқсанында аяқталды.

Депортацияланған кәрістердің 8867 отбасы – (43181 адам) Оңтүстік Қазақстан облысына қоныстандырылды. 1938 жылдың көктемінде Қазақстан ішінде кәрістерді көшірудің 2-кезеңі басталды, оған кәрістердің 60%-ға жуығы ұшырады. Осы уақыттан бастап олар тұрақты тұратын жерлерге орналастырылды. Қазақстан бойынша қоныстандыру географиясы Қызылорда облысына – 6476 адам, Оңтүстік Қазақстан облысына – 1698 адамды қамтыды (Калыбекова, 2008: 50).

Қазақстанға 1938 жылдың ақпан айына дейін 20789 отбасы, яғни 98454 корейлер жер аударылды (ЦГА РК. Ф. Р-1490, Оп. 1, Д. 7, Лл. 25–32.).

2-кесте – Архив құжаттарында ОҚО көшірілген кәрістер туралы төмендегідей мәліметтер берілген (1938 ж., наурыз) (ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 16.)

№ пп.	Аудан аттары	Жанұя саны
1	Пахта-Арал ауданы	177
2	Мирзоян ауданы	513
3	Мерке ауданы	92
4	Түлкібас ауданы	163
5	Қаратас ауданы	196
6	Жуалы ауданы	130
7	Сайрам ауданы	52
8	Шаян ауданы	39
9	Ленгер ауданы	49
10	Шымкент қаласы	95
	Барлығы	1506

Белгіленген жоспардан көшіп келетін корей қожалықтарының саны артық болып, Қазақстан республикасына 1938 жылдың ақпан айына шейін 20798 жанұя – 98453 адам жер аударылды (Ен Хун, 2010: 16). Оңтүстік Қазақстан облыстық жер басқармасының отырықшыландыру бөлімінен Жағпаровтың баяндамасында жоспар бойынша 1084 үй, 36 қоғамдық орын тұрғызылу бекітілгені, соның 180 үйі мен 3 қоғамдық орынының құрылысы басталғаны туралы 1938 жылдың 15 тамызында хабарлады (ЦГА РК. Ф. Р-1481, Оп. 10, Д. 2, Л. 24.).

Алайда облыс аудандарына жер аударылып, қоныстандырылған ұлттарды тұрғын үймен, жұмыспен қамтамасыз ету жағдайы жылармандық жағдайда еді. Мәселен, архив құжаттарында корей халқының арнайы қоныс аударушылары үшін тұрғын үй мен мәдени нысандар құрылысын салу (01.09.1938 ж.) барысы апатты жағдайда болды. Өйткені құрылысты басқаруға сеніп тапсырылған жергілікті басшылары белсенділік танытпады, құрылыс материалдары уақытысында жеткізілмей, жұмыс күші талапқа сай ұйымдастырылмады. 1937 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Луговой ауданына корей колхозшыларының бір бөлігі қоныстандырылды. Луговой ауданында құрылысы басталған 6 үйдің бірде-бірінің құрылысы аяқталмады, өйткені уақытылы құрылысқа қажетті материалмен (ағаш) қамтамасыз етілмеді. Кәріс колхозшыларының жеке-леген бөлігі Луговой ауданында қоныстанғысы келмеді. Құрылысқа бекітілген 20 адамның 50%-

ы жұмысқа шықпады (ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 12.).

Түлкібас ауданында 140 тұрғын үй құрылысын салу жоспарланды. Олар: колхоз кеңсесі, бала бақшалар, мектеп, амбулатория, монша, дүкен астық қоймасы, малға арналған қора жай және т.б. салу жоспарланған. Құрылыс нысандарының тек 37-і салынғанымен, олардың шатыры жабылмаған, пеші салынбаған еді. Жоспар бойынша қалған тұрғын үйлер мен нысандар салынбаған.

Құрылыс жұмысының баяу жүруі және тоқтау себебі:

а) Жергілікті құрылыс жүргізу басқармасының құрылыс нысандарын салудағы нақты жобалары болмады; құрылыс материалдары уақытылы жеткізілмеді, құрылысқа қажетті жұмыс күші ұйымдастырылмаған. Құрылысқа қажетті 30 ағаш ұстасы, 12 ара өңдеушілер, 25 пешшілер сынды маман кадырлар жетіспеді.

б) Құрылысқа тартылған жұмысшылар азық – түлікпен, күнделікті ыстық тамақпен, тұрғын үймен қамтамасыз етілмеді. Ауыр тұрмыстық жағдайларға байланысты жұмысшылар құрылыс аланың тастап кетті.

Пахта-Арал, Ленгір, Меркі аудандарына қоныс аударылған кәрістер берілетін тұрғын үй мәселесі де уақытында шешілмеді. Өйткені үй салуға арналған материалдары дер кезінде жеткізілмеуі, қажетті мамандардың жетіспеуі және т.б. себептер болды. Тұрғын үй құрылысының уақытылы бітпей баяу жүруі салдарынан уақытша киіз үйде тұрып жатқан кәрістердің денсаулығы мен тұрмыстық жағдайына байланысты қыс мезгіліндегі қатты суық үлкен қатер туғызды (ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Лл. 12–13.).

1938 жылы 10 желтоқсанда Оңтүстік Қазақстан облысына 344 отбасы – яғни 1736 адам күрдтер жер аударыды (ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 7.). Облысқа жер аударылған күрдтерді қоныстандыру мен тұрғын үймен қамтамасыз ету мақсатында құрылыс жүргізу жұмыстары да ұйымдастырылмаған. Облыстың Свердлов, Шаян Сарысу, Талас, Созақ аудандарына күрдтер қоныстандырылған. Облыстың Шаян ауданы «Прогресс» колхозынан көшірілген 28 шаруашылық кіргізілді, Луговской ауданының Сталин атындағы колхозына 49 шаруашылық кіргізілді, Пахтарал ауданындағы «Ким» колхозына кәрістердің 39 шаруашылығы орналастырылған, ал Жуалы ауданының «Қызыл Октябрь» колхозына тек қана кәрістердің 80 шаруашылық кіргізілді, Свердлов ауданының Кум-Джата колхозына

17 шаруашылық кіргізілді. Облыс аудандарына жер аударылғандардың тұрмыс жағдайы нашар, солардың ішінде күрдтердің ауыр жағдайлары айтылып, оларға азық-түлік ссудасын бөлуді сұрайды (ЦГА РК. Ф. Р-1481, Оп. 10, Д. 2, Л. 24.).

Тұрмыстық жағдайдың нашарлығы туралы билік басындағыларға жер аударылғандар арасынан арызданып, жазылған арыздар көптеп кездеседі.

Кеңестік билік тұсындағы сталиндік жазалау бұдан кейінгі уақытта да жалғасын тапты. 1937 жылдың шілде-қазан айлары аралығында БК(б) П Орталық Комитеттің Саяси бюросы Армения, Әзірбайжан, Орталық Азия республикалары мен Қиыр Шығыс шекаралары маңына тазарту жұмысын жүргізу жөнінде шешім қабылдады. 1937 жылы арнайы қоныс аударылған әзірбайжан және шешендерді Оңтүстік Қазақстан облысы аудандарына алып келіп, орналастырылады.

1937 жылы Армения мен Әзірбайжан территориясында тұратын тұрғылықты халықпен қоса күрдтерді де депортациялау жоспарланып, оларды 1938–1939 жылдары Қазақстан мен Орталық Азияға жер аударған. Жер аударылғандардың басым бөлігі Қазақстанға дейін, қолайсыз жағдайларға байланысты қайтыс болған. Жер аударылғандарды Орталық Азия мен Қазақстан республикасының он төрт облысы және жүз он ауданындағы әр ауылға шашыратылып, 20–25 отбасыдан қоныстандырылу тиіс болды жоспар бойынша, 1937 жылдың аяғында Қазақстанға бөлінген 1121 шаруашылықтың Алматы облысының аудандары мен Оңтүстік Қазақстанға қоныстандырылды (Садыков, 1998: 159).

Түркістан облысына жер аударылған әзірбайжан отбасының мүшесі Заманов Эйвас Файзуллаевич: « ... Менің ата-әжемнің айтуынша, оларды 1937 жылы жер аударған. Олар сауатты, ауқатты, бай адамдар болды. Олардың малдарын, жерін тартып алып, бір түрмеден екінші түрмеге қамап, соңында теміржолда тұрған мал таситын вагондарға тиеп, жолда бір айдай жүріп алғашында Созаққа ал кейін Шолаққорғанға қоныстандырды. Жолдың ұзақтығы, аштық пен санитарлық жағдайдың нашар болуы салдарынан жолда жер аударылған әзірбайжанның шамамен жартысы қайтыс болды. Көшіп келген жылы олардың көпшілігі аштықтан, қақаған қыстың қатты суығына төзе алмай көз жұмды. Менің әжем мен анамның айтуынша біз жергілікті қазақ халқының көмегінің арқасында тірі қалғанымызды айтты. Олар өздерінің отбасына азық – түлік жетпесе де, асты бізге бөліп беріп

қамқорлық жасауының арқасында көптеген әзірбайжандар аштықтан аман қалған. Арнайы қоныс аударылған әзірбайжан халқы жаппай аш, жалаңаш, ішерге асы киерге киім болмаған. Осы жағдайда жалғыз басты әжеме 5 балаға тамақ тауып беру қиын болды, сондықтан балаларды Шымкент облысынағы балалар үйіне өткізген. Балалар үйінде балалар саны көп болды және бір отбасынан жіберілген 4–5 баланы шашыратып бірнеше балалар үйіне орналастырды. Соның салдарынан көптеген балалар ата-аналарын таба алмай жоғалды. Әжем балалар үйіне өткізген 4 баласын тауып, бір қызын 30 жылдан кейін 1967 жылы тапты. Оны Түлкібас ауылдық кеңесінің хатшысының отбасы асырап алған екен. Қыз бой жеткеннен кейін Малдыбек есімді қазақ жігітімен отау құрып 6 баланың анасы атанып, Бурное совхозы Жанаталапта тұрды. Қазір біз балалармен араласып тұрамыз. Қазақтар-қонақжай, ақкөңіл халық, сондықтан көптеген әзірбайжандар Қазақстанда қалды. Олардың жергілікті қазақ халқымен көп ұқсастықтары бар. Біздің туыстарымыз Бакуде тұрады, Әзірбайжанға барсам, керемет қалалары, зәулім үйлері бәрі бар. Біз Әзірбайжанда интеграциялана алмаймыз, біз қазақтар арасында өмір сүруге үйреніп қалдық. Сондықтан біз екінші Отанымыз Қазақстанда қалып қойдық (Ракишева, 2013: 17–18). Заманов Эйвас Файзуллаевич, ұлты әзірбайжан, 57 жаста. Оның ата-анасы 1937 жылы Әзірбайжаннан депортацияланған. Ол қазір Жамбыл облысы Қордай ауданы, Қордай селосына тұрады.

Халықтарды Қазақстанға күштеп қоныс аударудың алғашқы жылдары, яғни 1937–1939 жылдар аралығында Оңтүстік Қазақстан облысы құрамында Жамбыл, Қызылорда облысы болғандықтан, осы облыстардың аудандарына терең үңілуге тура келеді. Облыста 2 841 307 мыңдай адам тұрады. Халықтың басым бөлігін қазақтар құрайды (70,24%). Одан басқа өзбектер (17,1%), орыстар (7,2%), татарлар (1,2%), әзірбайжан, тәжік, түрік, шешен және т.б. ұлт өкілдері тұрады. Облыс халқы республиканың басқа облыстарымен салыстырғанда тығыз орналасқан. Қала халқы 47%, ауыл тұрғындары 53 % -ды құрайды (Аяған, 2005: 214).

Республика және оның облыстарында соғыс басталған кезде арнайы қоныс аударылғандардың жаңа контингентін Батыс Украина, Батыс Белоруссия, Балтық жағалауы, Бессарабия аумақтарынан депортацияланғандар толықтырып, оларға «саяси сенімсіздер» статусы тағылды. Сталиндік режимдегі кеңестік билік жүйесі та-

рапынан күш қолану арқылы көшірілгендерді депортациялау саясатынан бөлек түрлі саяси, құқықтық қысымдар көрсетілді. 1941 жылдың маусым-шілде айларында Қазақ КСР аумағына Украина КСР, Беларусь КСР, Молдаван КСР және Балтық елдерінің батыс облыстарынан – 15 413 адам депортацияланды, оның ішінде: батыс облыстардан 4803 адам, Молдаван КСР-інен – 9954 және Балтық жағалауы елдерінен – 656 адам жер аударылды. Олар Ақтөбе, Қызылорда, Қарағанды, Гурьев, Ақмола және Оңтүстік Қазақстан облыстарының аумақтарына қоныстандырылды (Абжанов, Алимгазинов и др., 2019: 152–153).

Оңтүстік Қазақстан облысының территориясына Молдаван КСР-інен – 2735 адам және Украина КСР-інің батыс облыстарынан – 2291 адам, барлығы 5026 қоныстанушы әкелінеді. Оларды төмендегідей аудандарға бөліп, орналастырады:

Пахта-Арал ауданына – 3174 адам,

Қызылқұм ауданына – 766 адам,

Арыс ауданына – 1086 адам (Абжанов, Алимгазинов и др., 2019: 152–153).

Соғыс жылдарында поляк азаматтары Қазақстанға Польшадан ғана емес, сонымен қатар, одақтас республикалардан да қоныс аударылды. Мысалға келтіретін болсақ, 1941 жылдың соңында КСРО МҚК Өзбекстанда тұрып жатқан поляк ұлтының өкілдерінің бір бөлігін Қазақ КСР-нің Оңтүстік Қазақстан мен Жамбыл облыстарына көшіру туралы шешім қабылдады. Қоныс аударылғандардың жалпы саны 48 000 адамды құрады (Дегитаева, 2000: 8). Ғалымдар зерттеуінде «...1936–1951 жылдар аралығында 3 600 000-нан астам адам ұлттық белгілері бойынша қуғын-сүргінге ұшырады», 1935–1938 жж. соның ішінде Польшамен шекаралас аумақтардан «саяси өзгермейтін элемент» ретінде қудаланды (Алдажуманов, Алдажуманов, 1997: 16).

Осы шешім негізінде ҚК(б)П Оңтүстік Қазақстан облыстық комитеті бюросы мен облыстық атқар Оңтүстік Қазақстан облыстық у комитетінің 1941 жылғы 26 қарашадағы қаулысы бойынша 18 000 поляк ұлтының адамдарын қабылдап және оларды орналастыру қажет еді (Дегитаева, 2000: 126). Бірақ, өңірге келгендердің саны жоғарыда көрсетілген шешімдегі сандық көрсеткіштерден ерекшеленді. Осы жылғы деректердегі Оңтүстік Қазақстанға орналастырылған поляк азаматтарының саны (Мырзатаева, 2020: 155).

3-кесте—Оңтүстік Қазақстан аудандарына орналастырылған поляктар (1941 ж.)

№ п.п.	Аудан аттары	Орналастырылғандардың сандық көрсеткіші
1	Қызылқұм ауданы	1560
2	Созақ ауданы	3200
3	Шәуілдір ауданы	2121
4	Шаян ауданы	3200
5	Фрунзе ауданы	3200
6	Қаратас ауданы	2650
	Барлығы:	15 931

Соғыс жылдарында депортацияланған және эвакуацияланған поляктардың қазақ жеріне қоныстандырудың келесі толқыны салдарынан, республика аумағындағы олардың саны өсті. ІІХК анықтамаларында көрсетілгендей, 1942 жылдың басында Қазақ КСР-індегі поляк азаматтарының саны 103 757 адамды құраса (ЦГА РК. Ф. Р-1146, Оп. 1, Д. 287, Л. 9.), Ш.Д. Пірімқұловтың еңбегінде 1942 жылдың 1 қаңтарында Қазақ КСР-нің облыстарында орналасқан поляктардың саны 104 207 адам болып көрсетілді (Пиримкулов, 1978: 88).

Сонымен, 1942 жылдың 28 қаңтарындағы ІІХК жазбаларына сүйене отырып, екінші дүниежүзілік соғысы жылдарында Оңтүстік Қазақстан облысына депортацияланған поляк азаматтарының жалпы саны 25 998 адамды құрайды (Абжанов, Алимгазинов и др., 2019: 158).

Түркістан облысына бірнеше кезеңмен жер аударылған поляктардың да жағдайы, басқадай депортацияланған халықтардың жағдайы сияқты ауыр болды. Осындай ауыр күндерді басынан өткерген поляк азаматшасы Наливко Хэлен (1923 ж.т.) Лубэл облысы, Томашув ауданынан 1940 жылы Сібірге, 1941 жылы желтоқсанда бүгінде Түркістан облысы Созақ ауданы Калинин колхозына жер аударылған. Ол естелігінде: ...Бір күндік нанымыз бен ас ауқатымызды табу үшін, таңның атысынан күннің батысына дейін еткен еңбек ақысына 100–200 гр грамм үн берілген, олар ет, сүт, жеміс дегенді білмеді. Бір күні оның отбасындағы мүшелерінің бәрі кешке қарай айналаны анық көре алмайтындай (куринная слепота) ауруға ұшырады. Анам Шолаққорғанда ұлты орыс шаштаразы отбасымен таныс еді, олардың анасы медбике болып жұмыс істетін. Анам болған мән жайды айтып көмек сұрағанда, шаштараз өздері сойып жеген иттің бауырын

береді. Анам бізге сол бауырды пісіріп берді, сол ақ екен, біздің көзіміз кешке жақсы көріп, ауруды ұмыттық. Ал 1942 жылы Шолаққорғанда болған іш сүзегі ауруымен менің әпкем Ядзэ ауырды. Ол он күн ыстығы көтеріліп, ес түссіз жатты, алайда оны емдейтін дәрі-дәрмек болмады. Ол уақыт өте жазылғанымен бұрынғы қалпына келе алмады. Сол жылы көп поляктар сүзек ауруынан қайтыс болды. Біз жаз айында колхоз даласында жұмыс істедік. Ер кісілердің барлығы дерлік соғыста болды, ал колхоздың ауыр жұмысын қарттар мен әйелдер және жас өспірім балалар істеді. Мақта тердік және екен егісті жинадық. Бірақ сол кезде аштықтан, аурудан, өмірдің қиыншылығынан көп адамдар қайтыс болды. Аштан өлместің қамымен біз колхоздан тауық, астық ұрлап үйге алып келдік. Біздің отбасымыз отанымызға қайтамыз деген үмітпен өмір сүрді. Біз үнемі аш болдық, біздің үйдің айналасында өскен шөптерді қорек еттік. Әкем кейде алып келеген (200–300 гр.) ұннан анам пісірген наннан үзім ған берді. Осылай айлар, жылдар өтті. Біз Польшаға қайтқанан кейін сүзекпен ауырған әпкем 1947 ж. қайтыс болды (Қойгелдиев, 2019: 216–224).

Облысқа жер аударылған немістерді қоныстандыру жоспарлары мен өңірге орналас-тырылғандардың тізімі үнемі түзетіліп отырды. Оңтүстік Қазақстан БК(б)П обкомының, ХКК және МҚК-нің қаулылары бір-бірінен ерекшеленеді. 1941 жылдың 12 қыркүйек күнгі деректерде Оңтүстік Қазақстан облысына 14 017 адамды орналастыру көзделсе, мұнан кейінгі мерзімде, яғни 30 қыркүйектегі МҚК-нің қаулысы бойынша жоспардағы сандық мәліметтер үш есе, нақтылап көрсетсек 43 000 адамға дейін, ал республикалық жоспарда – 48 000 адамға дейін көбейтілген. Алайда 1941 жылдың 25 қазанындағы ҚК(б)П Оңтүстік Қазақстан облыстық комитеті мен облыстық атқару комитетінің біріге шығарған шешіміне сәйкес облыс территориясына қоныс аударылған немістермен қатар алдыңғы шекара шебіндегі 18 269 эвакуацияланған азаматтарды қабылдады (АП РК. Ф. 708. Оп. 5/2. Д. 80. Л. 164.). Қорытындылай келе, Оңтүстік Қазақстан облысына депортацияланған немістердің жалпы саны архив деректеріндегі ақпараттарға сәйкес 24 798 адамды құрайды (АП РК. Ф. 708. Оп. 6/1. Д. 1184. Л. 104.).

КСРО үкіметінің шешімдеріне сәйкес, Қазақ КСР ІІМ мәліметінде қарашайлар (11 711 жанұя, 45 529 адам) 1943 жылдың күзінде, ше-

шен-ингуштар (89 901 жанұя, 405 192 адам) 1944 жылдың көктемінде, қалмақтар (648 жанұя, 2336 адам), балқарлар (4660 жанұя, 21 150 адам), республикаға көшірілген. 1944 жылдың күзінде Грузиядан арнайы қоныс аударылғандар (6296 жанұя, 28 073 адам), барлығы 506 656 адамды бі-

ріктіретін 114 484 жанұя депортацияланды. Кейінірек, әскер қатарынан кері шақырылғандар, қамау орындарынан босатылғандар, т.б. тұратын – 23 997 адам жекелеген эшелондармен республикаға жеткізілді. Сонымен бірге, 7976 сәби дүниеге келді (Бугай, 2002: 152).

4-кесте – Жер аударылған немістерді Оңтүстік Қазақстан облысының аудандарына орналастыру жоспары (ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 15, Лл. 49–51.)

№ п.п.	Аудан аттары	Қоныс аударылғандар көрсеткіші	Түсіру станциясы
1	Киров	11 000 (2750)	Сырдария
2	Пахта-Арал	6000	В-Алексеевка
3	Келес	2000	Қызылту
4	Қаратас	3000	-//-
5	Қызылқұм	2000	56 разъезд Таш. т.ж.
6	Фрунзе	1500	31 -//-
7	Жуалы	2500	Бурной
8	Шәуілдір	2000	Темір
9	Ленгер	2000	Ленгер
10	Шаян	1500	Бадам
11	Арыс	2000	-//-
12	Созақ	1500	Түркістан
13	Сарыағаш	2000	Қызылту
14	Сайрам	2000	Манкент
15	Түлкібас	2000	Түлкібас
		43 000	

5-кесте – Солтүстік Кавказ және Грузиядан жер аударылған халықтар облыстың он жеті аудандарына көшіріліп, қоныстандырылды (1945 ж. 25 сәуір) (ТО ГА. 121-к., 6-т., 29-іс, 1-п.)

№ пп.	Депортацияланған ұлттар атауы	Жанұя саны	Адам саны
1	Солтүстік Кавказдан жер аударылғандар	11 849	43 521
2	Грузиядан жер аударылғандар	2288	10 074
3	Немістер	2872	8104
4	Байырғы кулактар	963	2372
5	Басқалары	1327	3298
	Барлығы:	19 299	67 369

Қорытынды

Қазақстан республикасы және облыстары мен аудандары және ондағы шалғай ауылдарға жер аударылған халықтардың отбасындағы басым көпшілігі кәмелеттік жасқа жетпеген ұл-

дар мен қыздар, әйелдер, қарттар болды. Олар ауылдық және өндіріс орындары бар елді мекендерге қоныстандырылғандықтан ауылшаруашылығындағы ауыр жұмыстарда және рудниктер, көмір өндіретін шахталардағы жұмыстарға тартылды. Олардың күнделікті өміріндегі және

тұрмысындағы ауыр ахуал және мемлекет тарапынан қойылған қатал тәртіп пен коменданттық бақылау олардың еркін жүріп тұруларына шектеу қойды. Олар таңның атысынан күннің батысына дейін, отбасындағы мүшелерін асырау мақсатында бір үзім нан үшін, аянбай еңбек етті. Кеңес Одағындағы атеистік идеология салдарынан депортацияланған халықтардың діни наным-сенімдері мен жоралғыларына тыйым салынғанымен, олар жасырын түрде болса да, ұстанды.

Советтік биліктегі тоталитарлық жүйенің жүргізген саясатының салдарынан депортацияланған көптеген ұлттар Түркістан облысы мен аудандарына жер аударылып, жіберілді. Кезінде жер аударылған халықтар Түркістан облысының этнодемографиялық ахуалына ықпалын тигізіп, облыс аумағында мекен етіп, тұрақтап қалды. Совет Одағында жазығы жоқ халықтарды, депортациялау саясаты қайсыбір кеңес отбасын алсаңыз да, олардың болашағына балта шабылып, оларға оңай соқпады. Өйткені олардың арасында не себептен жер аударылып жатқанын түсінбегендер көп болды. Түркістан облысына еркінен тыс жер аударылған ұлттар халық

шаруашылығының қалпына келтіруде өндіріс орындары мен ауыл шаруашылығындағы ауыр жұмыстарға жегіліп, болмашы аз жалақы немесе оның орнына берілетін аз мөлшердегі астықты қанағат тұтып, жергілікті халықпен бірге еңбек етіп, алдыңғы қатардағы озат атанғандары қаншама. Сталин тұсындағы кеңестік биліктің жүргізген саясатынан қуғынға ұшыраған тағдырлас халықтар біріне- бірі көмектесіп, жәрдем беріп, сүйеу бола білді және бүгінде Қазақ елінің көп ұлтты біртұтас қауымдастығына айналды.

Түркістан облысының территориясы республика құрамындағы басқадай облыстар сияқты жазықсыз жер аударылған халықтарды қоныс аударуы жағдайына байланысты барлық ауыртпалықтарды көтерді.

Алғыс: Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Депортацияланған халықтардың әлеуметтік бейімделуіндегі отбасының рөлі 1930–1950жж. (Түркістан облысы бойынша)» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: AP26103859).

Әдебиеттер

- Алдажуманов Қ.С., Алдажуманов Е.К. (1998). Депортация: Выселение народов Северного Кавказа и Калмыкии / Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: Арыс–Қазақстан. – С. 238–239.
- Архив Президента Республики Казахстан (АП РК). Ф. 708. Оп. 5/2. Д. 80. Л. 164.
- АП РК. Ф. 708. Оп. 6/1. Д. 1184. Л. 104.
- Ащысай – Кентау тұрғындарының өміріндегі әлеуметтік-мәдени бірегейлік (1927 ж. – XXI ғ.б.). Естеліктер мен тарихи сұхбаттар жинағы / Құрастырушылар: М.Қ. Қойгелдиев, Т. Исанский, З.Б. Мырзатаева, Т.Т. Далаева. – Алматы: ИП «Балауса», 2019. – 392 б.
- Бугай Н.Ф. (1992). Иосиф Сталин – Лаврентий Берия: «Их надо депортировать?». – Москва: Дружба народов – 233 с.
- Бугай Н.Ф. (2002). Депортация народов Крыма / Предисловие, составление, заключение, комментарии: Н.Ф. Бугай. – Москва: «Инсан». – 240 с.
- Бугай Н.Ф. (2004). Депортация народов // Война и общество, 1941–1945. Кн. II. – Москва: Наука. – 311 с.
- Гурьянов А.Э. (1997). Польские спецпереселенцы в СССР в 1940–1941 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан: исторические сборники «Мемориала». Вып. 1. – Москва: Звенья. – С. 114–136.
- Депортация народов в Казахстан в 1930–1950 гг.: общность истории (интервью с пострадавшими от депортации в 1930–1950 гг. в Казахстан) / под общей редакцией Ракишевой Б.И. – Астана, 2013. – 683 с.
- Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. Сост. Г. Анес – Алматы: Арыс – Казахстан, 1998. – 357 с.
- Ен Хун (2010). Қазақстандағы аз ұлттардың қатынастары және әлеуметтік саяси тарихы (1935–2009 жж.). Авторефераты. – Алматы. – 32 б.
- Ермекбаев Ж.А. (2009). Чеченцы и ингуши в Казахстане. История и судьбы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2009. – 508 с.
- Жолдасов С. (2009). Қазақстанның Оңтүстік өңірінің тарихы. – Алматы: Үш Қиян. – 419 б.
- Земсков В.Н. (2005). Спецпереселенцы в СССР, 1930–1960. – Москва: Наука. – 306 с.
- Игнатьева Л.Н. (2006). Роль миграции в формировании населения Казахстана (1926–1959 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.и.н. – Барнаул. – С. 36.
- Из истории депортаций в Казахстан (1935–1939 гг.). Сборник документов Том 2 / Сост.: Р.М. Әбдуәлі, Е.М. Грибанова (отв.), А.С. Зулкашева, Г.М. Каратаева, Н.П. Кропивницкий, Е.В. Чиликова. – Алматы: LEM, 2014. – 740 с.
- Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов. -Том 3./редакционная коллегия: Х.М. Абжанов, К.Ш. Алимгазинов (отв.), Б.Г. Аяган, Б.О. Жангуттин, З.Е. Кабульдинов, Н.П. Калашникова, Г.В. Кан – Алматы: LEM, 2019. – 708 с.

Из истории поляков в Казахстане (1936–1956 гг.). Сборник документов / отв. редактор Л.Д. Дегитаева. – Алматы: ТОО «Издательский дом «Алматы», 2000. – 344 с.

История сталинского Гулага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х годов: Собрание документов в 7 т. Т. 5. Спецпереселенцы в СССР / отв. ред. и сост. Т.В. Царевская-Дякина. – Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОСС-ПЭН), 2004. – 824 с.

Калыбекова М.Ч. (2008). История депортированных народов Казахстана (1937–1956 гг.). – Алматы. – 188 с.

Кан Г.В. (1994). Корейцы Казахстана: Исторический очерк. – Алматы: Казахстан. – 240 с.

Көкебаева Г.К., Сманова А.М. (2012). Польша–Қазақстан: тоғысқан тағдырлар. – Алматы: Molia&DOS баспасы. – 208 б.

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы (2005). Алматы: Қазақ энциклопедиясы. /бас ред. Б. Аяған. 7-том. 728 б.

Қалыбекова М.Ч. (2019). Науқанды заман: қазақ жеріне халықтарды депортациялау тарихы (1937–1956 жж.). – Алматы. – 208 б.

Мырзатаева З. (2020). Ащысай–Кентау тарихынан: өлкетану курсына кіріспе. Оқу құралы. – Алматы: «Арыс» баспасы. – 184 б.

Оңтүстік Қазақстан облысының әкімшілік-аумақтық құрылымы туралы анықтамалық (1924 жыл, қазан – 2001 жыл, қаңтар).(2001) Шымкент.,

Пиримкулов Ш.Д. (1978). Трудовая деятельность и социальное обеспечение польских эмигрантов в СССР в 1943-1946 гг. // Советское славяноведение. – № 2. – С. 88–97.

Садықов У. (1998). Курды: депортация в Казахстане // Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: Казахстан, 1998. – С. 180–190.

Туркестанский областной государственный архив (ТО ГА). Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 16.

ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 15, Лл. 49–51.

ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 29, Л. 1.

ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 12.

ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Л. 7.

ТО ГА. Ф. 121, Оп. 6, Д. 9, Лл. 12–13.

Центральный Государственный Архив Республики Казахстан (ЦГА РК). Ф. Р-1490, Оп. 1, Д. 7, Лл. 25–32.

ЦГА РК. Ф. Р-1146, Оп. 1, Д. 287, Л. 9.

ЦГА РК. Ф. Р-1481, Оп. 10, Д. 2, Л. 24.

References

Aldajumanov Q.S., Aldajumanov E.K. (1998). Deportasia: Vyselenie narodov Severnogo Kavkaza i Kalmykii / Deportirovannye v Kazahstan narody: vremä i südby. – Almaty: Arys–Qazaqstan. – S. 238–239. (In Russian).

Archive of the President of the Republic of Kazakhstan (AP RK). F. 708. Op. 5/2. D. 80. L. 164. (In Russian).

AP RK. F. 708. Op. 6/1. D. 1184. L. 104. (In Russian).

Aşşysai – Kentaу түргындарының өміріндегі әлеуметтік-мәдени бірегейлік (1927 ж. – XXI ғ.б.). Estelikter men tarihi sühbattar jınaғы / Qūrastyruşylar: M.Q. Qoigeldiev, T. Isanski, Z.B. Myrzataeva, T.T. Dalaeva. – Almaty: ІP «Balausa», 2019. – 392 b. (In Kazakh).

Bugai N.F. (1992). İosif Stalin – Lavrenti Beria: «İh nado deportirovät?». – Moskva. – 233 s. (In Russian).

Bugai N.F. (2002). Deportasia narodov Kryma / Predislovie, sostavlenie, zaklüchenie, komentarii: N.F.Bugai. – M.: «İnsan». – 240 s. (In Russian).

Bugai N.F. (2004). Deportasia narodov // Voina i obşestvo, 1941–1945. Kn. II. – M.: Nauka. – 311 s. (In Russian).

Güränov A.E. (1997). Pölskie spespereselensy v SSSR v 1940-1941 gg. // Repressii protiv poläkov i pölskih grajdan: istoricheskie sborniki «Memoriala». Vyp. 1. – Moskva: Zvenä. – S. 114–136. (In Russian).

Deportasia narodov v Kazahstan v 1930–1950 gg.: obşnöst istorii (intervü s postradaşşimi ot deportasii v 1930–1950 gg. v Kazahstan) / pod obşei redaksiei Rakişevoi B.İ. – Astana, 2013. – 683 s. (In Russian).

Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. Сост. Г. Анес – Алматы: Арыс – Казахстан, 1998. – 357 с.(In Russian).

En Hun (2010). Qazaqstandaғы az ülttardyñ qatynastary jäne әлеуметтік saiasi tarihy (1935–2009 jj.). Avtoreferaty. – Almaty. – 32 b. (In Kazakh).

Ermekbaev J.A. (2009). Chechensy i inguşi v Kazahstane. İstoria i südby. – Almaty: Daik-Pres, 508 s. (In Russian).

Joldasov S. (2009). Qazaqstannyñ Oñtüstik oñırınıñ tarihy. – Almaty: Üş Qian. – 419 b. (In Russian).

Zemskov V.N. (2005). Spespereselensy v SSSR, 1930–1960. – Moskva: Nauka. – 306 s. (In Russian).

İgnateva L.N. (2006). Röl migrasii v formirovaniı naselenia Kazahstana (1926–1959 gg.). Avtoreferat disertasii na soiskanie uchenoi stepeni k.i.n. – Barnaul. – S. 36. (In Russian).

Iz istorii deportacii v Kazahstan (1935– 1939 gg.). Sbornik dokumentov (2014) / Sost.: R.M. Əbduəli, E.M. Griбанova (otv.), A.S. Zulkasheva, G.M. Karataeva, N.P. Kropivnickii, E.V. Chilikova. – Almaty: LEM. Tom 2. 740 s. (In Russian).

Iz istorii deportacii. Kazahstan. 1939–1945 gg. Sbornik dokumentov. (2019)- Sost.: J.T. Baikash, E.M. Griбанova, M.T. Jylgeldinov, E.V. Chilikova (otv.) – Almaty: LEM. Tom 3./708 s. (In Russian).

İz istorii poläkov v Kazahstane (1936–1956 gg.). Sbornik dokumentov / otv. redaktor L.D. Degitaeva. (2000) Almaty: TOO «İzdatelski dom «Almaty». –344 s. (In Russian).

İstoria stalinskogo Gulaga. Kones 1920-h – pervaiia polovina 1950-h godov. (2004) Sobranie dokumentov v 7 t. T. 5. Spesereselensy v SSSR / otv. red. i sost. T.V. Sarevskaia-Däkina. – Moskva: «Rosiskaia politicheskaiia ensiklopediia» (ROSPEN). 824 s. (In Russian).

Kalybekova M.Ch. (2008). İstoria deportirovannyh narodov Kazahstana (1937–1956 gg.). – Almaty. – 188 s. (In Russian).

Kan G.V. (1994). Koreisy Kazahstana: İstoricheski ocherk. – Almaty: Kazahstan. – 240 s. (In Russian).

Kökebaeva G.K., Smanova A.M. (2012). Pölşa–Qazaqstan: toğysqan tağdyrlar. – Almaty: Molia&DOS baspasy. – 208 b. (In Kazakh).

Qazaqstan Ūlttyq ensiklopediasy /bas red. B. Aiağan. – Almaty: Qazaq ensiklopediasy, 2005. – 7-tom. – 728 b. (In Kazakh).

Qalybekova M.Ch. (2019). Nauqandy zaman: qazaq jerine halyqtardy deportasialau tarihy (1937–1956 jj.). – Almaty. – 208 b. (In Kazakh).

Myrzataeva Z. (2020). Aşşysai–Kentaу tarihy: ölketanu kursyna kırıspe. Oqu qūraly. – Almaty: «Arys» baspasy. – 184 b. (In Kazakh).

Öñtüstik Qazaqstan oblysynyñ äkimşilik-aumaqtyq qūrylymy turaly anyqtamalyq (1924 jyl, qazan – 2001 jyl, qañtar). – Şymkent, 2001. (In Kazakh).

Pirimkulov Ş.D. (1978). Trudovaia deiatelnöst i sosiälnoe obespechenie pölskih emigrantov v SSSR v 1943–1946 gg. // Sovetskoe slavänovedenie. – № 2. – S. 88–97. (In Russian).

Sadykov U. (1998). Kurdy: deportasia v Kazahstane // Deportirovannye v Kazahstan narody: vremä i südbı. – Almaty: Kazahstan, 1998. – S. 180–190. (In Russian).

Turkestan Regional State Archive (TR SA). F. 121, Op. 6, D. 9, L. 16. (In Russian).

TR SA. F. 121, Op. 6, D. 15, Ls. 49–51. (In Russian).

TR SA. F. 121, Op. 6, D. 29, L. 1. (In Russian).

TR SA. F. 121, Op. 6, D. 9, L. 12. (In Russian).

TR SA. F. 121, Op. 6, D. 9, L. 7. (In Russian).

TR SA. F. 121, Op. 6, D. 9, Ls. 12–13. (In Russian).

Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK). F. R-1490, Op. 1, D. 7, Ls. 25–32. (In Russian).

CSA RK. F. R-1146, Op. 1, D. 287, L. 9. (In Russian).

CSA RK. F. R-1481, Op. 10, D. 2, L. 24. (In Russian).

Авторлар туралы мәлімет:

Гүлнәр Бестібайқызы Қозғамбаева – т.ғ.к., профессор, Қазақстан тарихы кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ. E-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru

Баршагүл Қашықынқызы Исабек – т.ғ.к., доцент, Әлем тарихы және дінтану кафедрасы, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Қазақстан, Шымкент қ. E-mail: barsha73@mail.ru

Information about authors:

Gulnar Kozgambaeva – candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of Kazakhstan History, Kazakh National University named after Al-Farabi, Kazakhstan, Almaty. E-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru

Barshagul Isabek – candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ozbekali Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Kazakhstan, Shymkent. E-mail: barsha73@mail.ru

Сведения об авторах:

Гүлнәр Бестибаевна Қозғамбаева – к. и. н., профессор кафедры истории Казахстана, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: gulnar.kozgambaeva@mail.ru);

Баршагүл Қашықынқызы Исабек – к. и. н., доцент кафедры всемирной истории и религиоведения, Южно-Казахстанский педагогический университет имени Узбекали Жанибекова (Шымкент, Казахстан, e-mail: barsha73@mail.ru).

Келін түсті: 12.08.2025

Қабылданды: 28.08.2025